

спеціаліста з філософії, ф. 16, оп. 465, од. зб. 3389, арк. 1–44.

27. Інститут рукопису національної бібліотеки України ім. В.Вернадського Вернадський В. Щоденник (20 листопада 1917 р. / 17 лютого – 2 березня / 10 листопада 1918 р.), ф. 260, №758, арк. 1–45.

28. Власовский І. Нарис історії Української православної церкви. – Нью-Йорк; Баунд Брук, 1961; Київ, 1998. – Т. 4: XX ст. – Ч. 1. – 384 с.

29. ЦДІА України у м.Києві. Справа управління Київського навчального округу. Про відкриття короткотривалих українських курсів дошкільної справи при Фребелевському інституті, ф. 707, оп. 167, од. зб. 9, арк. 1–18.

30. Русова С. Мої спомини. – К.: Україна – Віта, 1996. – 208 с.

31. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.

32. Русова С. Мої спомини. – К.: Україна – Віта, 1996. – 208 с.

33. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.

34. ЦДА України у м.Києві. Протоколи комісії з народної освіти. Звіт про діяльність Київського Фребелівського товариства сприяння справі виховання дітей та матеріали до звіту, ф. 163, оп. 21, од. зб. 216, арк. 1–52.

35. Кирдяшова Е. Становление и эволюция педагогических воззрений В.Зеньковского: личность и факторы ее формирования. Дисс. ... к. пед. н. – Саранск, 1998. – 195 с.

36. Зеньковский В. Социальное воспитание, его задания и пути. – М.: Моск. просвет. комиссия, 1918. – 91 с.

37. Там само.

38. Зеньковский В., Гросс К. Душевная жизнь ребёнка. – К., 1916. – 11 с.

39. Кирдяшова Е. Становление и эволюция педагогических воззрений В.Зеньковского: личность и факторы ее формирования. Дисс. ... к. пед. н. – Саранск, 1998. – 195 с.

40. Вільна українська школа. – 1918. – № 7. – С. 104.

41. Кириченко В. Культурна та громадська діяльність В.Зіньківського в еміграції (1920–1962 рр.) // Історичний календар 2005. Вип. 11. – К., 2005. – С. 334–342.

42. Там само.

Володимир Каліновський

**Часопис "Таврические епархиальные ведомости":
засіб офіційної пропаганди чи важливе краєзнавче джерело?**

Серед різноманітних періодичних видань Таврійської губернії другої половини XIX – початку XX ст. особливе місце займає часопис "Таврические епархиальные ведомости" (далі – "ТЕВ"), який був першим та

головним виданням Таврійської єпархії. Сьогодні, коли в Україні починається відродження православної духовності, саме це видання є головним джерелом з історії церкви у Криму. Проте до сьогодні "ТЕВ" спеціально не вивчалися, що робить це дослідження актуальним. До того ж важливим є визначення місця православного часопису серед інших періодичних видань та його внеску у краєзнавчі дослідження.

Особливої цінності дослідження "ТЕВ" набуває в умовах зростання регіональної самосвідомості і відновлення інтересу до християнських цінностей, після сімдесяти років політики офіційного атеїзму. Тільки сьогодні вчені дають об'єктивну оцінку історичних праць служителів культури Таврійської єпархії [1; 2], тому дослідження "ТЕВ" цікаве і з цієї точки зору.

Єпархіальні відомості були офіційними органами єпархій, що, зрозуміло, впливало на їхній зміст. Ініціатива щодо їх створення належить видатному церковному діячеві, архієпископу Херсонському Іннокентію (Борисову). Перші єпархіальні відомості з'явилися у Ярославлі 1860 р.

1 вересня 1869 року побачив світ перший номер "ТЕВ". Часопис у перші роки існування виходив двічі на місяць та складався з двох відділів. У першому, офіційному, друкувалися документи загального характеру та ті, що стосувалися виключно Таврійської єпархії. Другий, неофіційний, відділ містив відомості з єпархіальної статистики, історії та археології, огляди життя інших єпархій, нових церковних книг та різних значущих суспільних подій. Від 1897 р. "ТЕВ" з ініціативи керівництва єпархії стало мати переважно місіонерський характер, що вплинуло на зміст матеріалів та збільшило відсоток богословських статей у порівнянні з усіма іншими.

Безумовно, основу редакційної колеґії і кореспондентів "ТЕВ" склали викладачі духовних і світських навчальних закладів і священнослужителі церков Таврійської єпархії. Вони визначали напрям, характер і зміст публікацій.

Політичне життя Російської імперії і Таврійської губернії висвітлювалося в розділі "Распоряжения высшего начальства", що включав імператорські маніфести й укази, що відносяться до діяльності Російської православної церкви і Таврійської єпархії, а також до світського життя суспільства. Імператорські укази носили інформаційний характер і повідомляли перш за все про життя правлячої династії Романових – про народження дітей, смерть царюючих осіб, одруження, наречення іменами членів царської родини, вступ спадкоємців на престол, про зміни у складі правлячого Синоду і заміщення посад у єпархіях. Так, у високому маніфесті [Об изъявлении подданным милости в связи с коронацией] [3] повідомляється про введення ряду пільг для громадян Російської імперії, введених після сходження на престол Олександра III.

Велике значення для вивчення історії православної церкви в Криму мають імператорські укази про призначення на Таврійську і Сімферопольську кафедру архієпископів, про нагородження архієреїв і священників Таврійської єпархії орденами та відзнаками, про відкриття самостійних приходів і зміни в структурі єпархії, про будівництво на півострові церков та соборів. Регулярно, практично в кожному випуску, в розділі "Епархиальные известия" публікувалися так звані "переміщення" єпархіального духовництва: визначення на посаду, приміщення в монастир, визначення церковних старост, звільнення за штат і т.д. Цей розділ "ТЕВ" відображає практично всі посадові переміщення в єпархії, а не тільки в її правлінні, і в цьому цінність рубрики.

Видання, будучи провідником ідей Російської православної церкви, прагнуло викривати неканонічні християнські течії. Цьому, зокрема, присвячені статті "Секта шалопутов", "О некотором сходстве религиозных воззрений наших молочанских меннонитов с немецкими сектантами за Кавказом, нашею марьяновщиной, штундой и с учением Редстока, английского пастора, появлявшегося в С.-Петербурге" священника Ф.Синицина, "Происхождение штундизма и меры против него" [4–6]. Ці публікації вирізняються крайньою неінформативністю. У них є лише декілька конкретних фактів про розташування общин, основна ж увага приділена богословському поясненню відмінностей даних учень від канонічного православ'я. Звичайно, в офіційному єпархіальному виданні могло висловлюватися тільки негативне ставлення до сектанства.

Одним з основних напрямів діяльності "ТЕВ" було дослідження історії Криму, в тому числі із залученням світських учених. Довгі роки до редакції надсилав матеріали відомий історик і археолог Дмитро Михайлович Струков. Його перу належать такі замітки, як "К числу Таврических чудотворцев можно отнести" [7] і "О Партенитской базилике" [8].

Як у офіційній, так і в неофіційній частинах "Єпархіальних відомостей" знаходимо традиційне джерело біографічних відомостей – некрологи. Зустрічаються досить докладні життєписи багатьох видатних діячів Таврійської єпархії. Значення цих заміток визначається тим, що вони були написані сучасниками, які по-своєму бачили роль своїх колег в історії Криму. Тут можна виявити яскраві глибокі характеристики й об'єктивні оцінки практичної діяльності. Звичайно, необхідно враховувати і зрозумілий наліт ідеалізації, властивий публікаціям такого роду. Серед некрологів у "ТЕВ" слід зазначити ті, які були присвячені людям, що яскраво проявили себе на ниві служіння православію: Миколі Володимировичу Плешкову, ректору Таврійської духовної семінарії архімандриту Антонію, голові Таврійського єпархіального училища Алевтині Іванівні Гутовій [9–11].

У "ТЕВ" часто публікувалися матеріали, що стосуються діяльності різного роду церковних благодійних організацій, які можуть бути цікаві сучасним дослідникам. Особливу увагу "ТЕВ" приділяв діяльності Сімферопольського Олександро-Невського братства. Ця організація була заснована в 1867 році, в різний час до її складу входили архієпископ Гурій, ректор Таврійської духовної семінарії архімандрит Арсеній, настоятель собору Петропавлівського Гаврило Руднев та інші видні представники кримського духівництва. Діяльність Олександро-Невського братерства відстежується за публікаціями, які зазвичай друкувалися за підсумками кожного року існування організації. Це "Протокол общего собрания Симферопольского Александро-Невского братства, бывшего под председательством покровителя братства преосвященнейшего Мартиниана, епископа Таврического и Симферопольского", "Отчет совета Симферопольского Александро-Невского братства за 1887 год", "От совета Симферопольского Александро-Невского братства" [12–14].

Робота з "ТЕВ" дає дослідникам нові відомості про видатних особистостей, відкриває їх з абсолютно нового боку. Так, у "Списке лиц, состоящих членами симферопольского Александро-Невского братства с показанием членских взносов в 1896 и 1897 году" знаходимо, що одним з учасників цього товариства був "кримознавець номер один" Арсеній Іванович Маркевич [15].

Сьогодні, коли з науки прибрано принцип "класового підходу", ми можемо визначити реальний внесок служителів культу у розвиток історико-краєзнавчих досліджень Криму. Лише сьогодні до нас повертаються багато незаслужено забутих імен кримознавців, у тому числі з числа священнослужителів, що співрацювали з єпархіальним журналом. Одним зі священників, захоплених історією краю, був Олександр Накропін.

О.Накропін був одним із постійних авторів "ТЕВ". Першою його публікацією стала надрукована в 1875 році замітка "Крымские пещеры" [16]. Називаючи предмет свого дослідження "видимыми замечательными памятниками здешней христианской древности", автор наводить відомості про найбільш значні з них: Ескі-Кермен, Інкерман, Тепе-Кермен, Мангуп-Кале, Чуфут-Кале, Киз-Кермен, Качі-Кальон, печерні скелі Бахчисарая і підземні печери Херсонеса.

Подіям, пов'язаним з прийняттям християнства князем Володимиром, була присвячена стаття "Первая евангельская проповедь славянам, когда Русь начала креститься, и крещение Владимира в Херсонесе Таврическом" [17], не позбавлена, втім, традиційної легендарної вигадки. Ключове місце в роботі відводилося апостолові Андрієві Первозваному, княгині Ользі і, звісно, князеві Володимирі.

Значна частина публікацій "ТЕВ" була присвячена історії окремих церков і інших культових споруджень епархії. У нарисах наводилися відомості про їхнє спорудження, архітектурні особливості, розміщувалися списки настоятелів приходів. Авторами цих публікацій, як правило, були самі священики, які служили в цих церквах, або ж захоплені історією прихожани. Так, Х.Каркінікола помістив у часописі "Описание бахчисарайского Свято-Николаевского собора", до сторіччя цієї культової споруди, а Ф.Синіцин підготував матеріал про сторіччя Карасубазарського Свято-Миколаївського собору [18; 19]. Наукова цінність цих робіт неоднозначна. Деякі з них становлять значний інтерес, оскільки містять унікальну інформацію про втрачені назавжди пам'ятники, інші ж, навпаки, написані поверхнево. Ще однією православною святинею, чия історія детально висвітлювалася в "ТЕВ", був Успенський скит у Бахчисараї. У 1890 році було надруковано матеріал М.К.Родіонова, де переважно на основі народних оповідань та переказів описана рання історія скиту, висловлювалися міркування про необхідність його відновлення [20].

Оскільки Крим був місцем прийняття християнства на Русі, то повністю зрозумілою є увага редакції "ТЕВ" до висвітлення цього питання. Публікації на цю тему, як правило, були приурочені до будь-яких ювілейних дат. Первинна увага при цьому приділялася заснуванню та діяльності Херсонського чоловічого монастиря [21]. У цих публікаціях достовірні історичні факти поєднувалися з релігійно-міфологічними сюжетами. Інколи наводилися відомості про життя монастиря, пов'язані з розвитком історичної науки, зокрема про устанovu при обителі давнього сховища для розміщення в ньому священних предметів, які знаходили під час археологічних розкопок [22].

Однією з постійних рубрик видання були нариси про видатних священнослужителів Тавриди. У зв'язку з цим становлять величезний інтерес численні публікації про діяльність у Криму архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (Борисова). Ювілейним датам народження преосвященного були присвячені статті ієромонаха Георгія і О.Іванова [23; 24]. У них висвітлено основні моменти життя Інокентія, особлива увага приділена його вкладу в справу відновлення православних святинь у Криму – проекту, відомого також як "Російський Афон". Ці матеріали містять велику кількість унікальних фактів, що ніде більш не наводяться, з життя архієпископа, а також з історії півострова. У зв'язку з цим особливий інтерес становлять спогади громадського діяча і протоієрея з Керчі Івана Ісидоровича Кумпана, присвячені відвідинам Інокентієм Криму під час Кримської війни [25]. І.І.Кумпан був келейником при преосвященному, що робить його спогади дуже важливим і унікальним історичним джерелом.

Випуски "ТЕВ" дозволяють прослідкувати становлення духовних навчальних закладів різного типу, які стали займати пріоритетні позиції серед інших освітніх закладів Російської імперії. Більше за все, природно, приділялося місця Таврійській духовній семінарії. Публікації про події в інших головних духовних навчальних закладах єпархії – Таврійському єпархіяльному жіночому училищі і Сімферопольському духовному училищі – також часто з'являлися в журналі.

Таким чином, "ТЕВ", незважаючи на статус офіційного видання єпархії та досить сувору цензуру, все ж таки є досить важливим історичним джерелом з історії православ'я у Криму, причому як у найдавніші часи, так і в XIX–XX ст. Звернення до єпархіяльних відомостей сьогодні дає факти і відомості первинного характеру, цікаві дослідникам з різних галузей знань. Історія, педагогіка, благодійність, філософія, питання господарського устрою – все знайшло віддзеркалення в церковно-релігійному часописі.

Література

1. Непомнящий А.А. Внесок служителів культу в розвиток історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) // Релігійна традиція в духовному відродженні України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1992. – С. 116.
2. Непомнящий А.А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму: Друга половина XIX – початок XX ст. // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С. 123–133.
3. Высочайший манифест [Об изъявлении подданным милости в связи с коронацией] // ТЕВ. – 1883. – №11. – С. 465–484.
4. Секта шалопутов // ТЕВ. – 1881. – №16. – С. 812–823.
5. Сеницын Ф. О некотором сходстве религиозных воззрений наших молочанских меннонитов с немецкими сектантами за Кавказом, нашею марьяновщиной, штундой и с учением Редстока, английского пастора, появившегося в С.-Петербурге // ТЕВ. – 1881. – №22. – С. 1078–1083.
6. Происхождение штундизма и меры против него // ТЕВ. – 1876. – №17. – С. 551–552.
7. Струков Д. Заметка [К числу Таврических чудотворцев можно отнести] // ТЕВ. – 1881. – №18. – С. 902–904.
8. Струков Д. Заметка [О Партенитской базилике] // ТЕВ. – 1881. – №19. – С. 955–957.
9. Список лиц, состоящих членами симферопольского Александроневского братства, с показанием членских взносов в 1896 и 1897 году // ТЕВ. – 1897. – №43. – С. 1149–1154.
10. Маркевич А. Памяти Николая Владимировича Плешкова: Некролог // ТЕВ. – 1900. – №24. – С. 1768–1775; 1901. – №1. – С. 49–54.
11. С.Е.Н. Некролог: [начальница Таврического епархиального училища Алевтина Ивановна Гутова] // ТЕВ. – 1887. – №5. – С. 254–256.

12. Архимандрит Антоний, ректор Таврической духовной семинарии: Некролог // ТЕВ. – 1894. – №39. – С. 1083–1100.

13. Протокол общего собрания Симферопольского Александро-Невского братства, бывшего под председательством покровителя братства преосвященнейшего Мартиниана, епископа Таврического и Симферопольского // ТЕВ. – 1888. – №6. – С. 249–255.

14. Отчет совета Симферопольского Александро-Невского братства за 1887 год // ТЕВ. – 1888. – №6. – С. 256–286.

15. От совета Симферопольского Александро-Невского братства // ТЕВ. – 1888. – №6. – С. 247–248.

16. Накропин А. Крымские пещеры // ТЕВ. – 1872–1875. – №1. – С. 21–33.

17. Накропин А. Первая евангельская проповедь славянам, когда Русь начала креститься, и крещение Владимира в Херсонесе Таврическом (900-летний юбилей) // ТЕВ. – 1888. – №8. – С. 361–380.

18. Каркиникала Х. Описание Бахчисарайского Свято-Николаевского собора. (Ввиду исполнившегося столетия его существования: 1800–1900 гг.) // ТЕВ. – 1900. – №17. – С. 1218–1225.

19. Синицын Ф. Празднование столетнего юбилея Карасубазарского Св.-Николаевского собора // ТЕВ. – 1894. – №1. – С. 36–50.

20. [Родионов М.К.]. Сведения о Бахчисарайской Успенской церкви, устроенной в каменной скале // ТЕВ. – 1890. – №2–3. – С. 118–127.

21. Херсонес Таврический, крещение в нем св. равноапостольного князя Владимира в Херсонесе Таврическом и Херсонесский монастырь как памятник этого события // ТЕВ. – 1888. – №9–10. – С. 422–487.

22. [Об учреждении при Таврическом Херсонесском монастыре древле-хранилища для помещения в оном предметов, находимых при раскопках] // ТЕВ. – 1899. – №17. – С. 1187–1188.

23. Георгий. Высокопреосвященный Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический // ТЕВ. – 1900. – №22. – С. 1599–1624.

24. Иванов А. Воспоминания о высокопреосвященном Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом // ТЕВ. – 1900. – №23. – С. 1667–1688.

25. Кумпан И. Преосвященный Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический. – С. 1756–1762.

М.М.Блакитний

Діяльність православних товариств Чернігівської єпархії у другій половині XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часописів "Черниговские епархиальные известия" та "Вера и жизнь")

8 травня 1864 р. імператор Олександр II підписав закон про православні братства, покликані сприяти зміцненню авторитету Російської